

Oleh Rudenko

Ukraińska Akademia Drukarstwa we Lwowie
rudenko@wp.pl

MYŚLEĆ KSIĄŻKĄ

Filozofia twórczości Fedora Łukawego

Dla Fedora Łukawego książka jest zjawiskiem wszechstronnym, łączącym najlepsze przejawy egzystencjalne człowieka, zwierciadlanym duchowo-intelektualnym odbiciem nie tylko wydarzeń historycznych i społecznych, ale istoty i umiejętności wykształconej jednostki. Ona, pożądliwie „absorbując” myśl ludzką, uczy kolejne pokolenia nie zapominać dzieł poprzedników, ponadto ma ogromny wpływ psychologiczny i etyczny na człowieka. Fedorowi Łukawemu jako artyście zależy na estetycznej szacie graficznej książki, która stała się jego „życiem”, jej oddaje wszystkie swoje myśli, profesjonalizm i wolny czas. Oprócz działalności zawodowej uczy młodzież w Akademii Druku. „Książka – mówi do studentów – daje możliwość patrzeć w przeszłość i widzieć przyszłość, daje perspektywę rozwojową dla twórczości”¹. W nauczaniu artysta od praktyki przechodzi do filozofii, psychologii, etyki i odwrotnie – wtedy to obcowanie nie ma granic, istnieją tylko chwiejne „brzegi” określające filozofię książki w różnych jej aspektach. On cicho, ale energicznie i przekonująco mówi: „Książka uwielbia ruch, rytmikę, przemyślany scenariusz, reżyserię [...], powinniście zapłonać nią, zobaczyć, w jakim kierunku trzeba podążać, żeby iść do przodu [...]. Trzeba, żeby wewnątrz każdego obudził się twórczy robak i wtedy przemienić go w pięknego motyla”². Fedir Łukawy zachęca do wysiłku, męczącej duchowej metamorfozy, wskutek której myśl „materializuje się” w atrakcyjną książkę.

Fedir Łukawy urodził się 1964 roku, niedaleko historycznej miejscowości – Zwenyhorod – pierwszej stolicy ziemi Halickiej w IX wieku. Od dzieciństwa był zakochany w swojej małej ojczyźnie. Po ukończeniu szkoły plastycznej (1974–1978) uczył się

---

¹ Wywiad z Fedorem Łukawym, rkps. w archiwum autora, s. 1.

² Ibidem.

w Liceum Sztuk Pięknych im. Iwana Trusza we Lwowie (1979–1983), następnie wstąpił do wojska, gdzie opanował rzadki zawód deszyfratora (1983–1985). Po powrocie z wojska, jako artysta-projektant, podjął pracę w lwowskiej fabryce wyrobów papierniczych (obecnie firma „Biblos”). Ale książka „niepokoiła” jego twórczy umysł i Łukawy zdecydował się aplikować na kierunek grafiki książkowej Poligraficznego Instytutu im. Iwana Fedorowa (obecnie Ukraińska Akademia Druku). Kilkakrotnie zdawał egzaminy i dopiero za trzecim podejściem dostał się na studia zaoczne. Na uczelni za czasów Związku Radzieckiego preferowano, rzecz jasna, tematy powiązane z literaturą i kulturą rosyjską. Ale jako pracę dyplomową Fedir Łukawy opracował szatę graficzną i wydał własnym kosztem dzieło ukraińskiej autorki Teresy Ugryn, pt. *Miłość koloru rozstania*. Podczas obrony zaprezentował ją komisji, a także swojej przełożonej – Chrystynie Sanockiej³.

W 1995 roku otrzymał stanowisko redaktora artystycznego w jednym z największych wydawnictw religijnych „Misioner” (Misjonarz), z którym łączy swoje twórcze życie już ponad dwudzieści lat. Fedir Łukawy był współtwórcą wydawnictwa, które dało mu *carte blanche* w kwestii jego estetycznego wizerunku. Po uzyskaniu przez Ukrainę niepodległości, Fedir Łukawy był jednym z pionierów projektowania książek. Nadał nową jakość odradzającej się literaturze religijnej, duchowej, teologicznej oraz filozoficznej. Ojcowie bazylianie, którzy swoje wydawnictwo ulokowali w zabytkowym klasztorze św. Onufrego, doceniają go nie tylko, jako fachowca w dziedzinie projektowania książek, ale też jako człowieka inteligentnego, mądrego, dobrego usposobienia – sokratejskiego myślenia.

Ponadto Łukawy aktywnie współpracuje z innymi wydawnictwami. Zrealizował ponad dwieście projektów książek, głównie dla Instytutu Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, Lwowskiej Akademii Sztuk Pięknych, Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki, Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka, Instytutu Ukrainoznawstwa im. Iwana Krypiakiewicza Akademii Nauk Ukrainy, wydawnictwa „Świat” i innych. We współpracy artysty ze Stowarzyszeniem św. Zofii w Rzymie, w 2012 roku, powstały dwa duże albumy: *Patriarcha Jozyf Slipyj i sztuka* oraz *Katedra świętej Zofii w Rzymie*⁴, które zostały wyróżnione przez fundację. Rola Fedora Łukawego w dziedzinie sztuki książki została doceniona. Jako pierwszy na Ukrainie został odznaczony dyplomem im. Georgija Jakutowicza; niejednokrotnie był również laureatem konkursu Sztuki książki ukraińskiej.

Bardzo interesujące jest badanie warsztatu artysty książki, który oprócz wiedzy w dziedzinie nowych technologii druku musi być intelektualnie przygotowany do pra-

³ Т. Угрин, *Кохання кольору розлуки*, Львів 1994, s. 112.

⁴ О. Сидор, *Патріарх Йосиф Сліпий і мистецтво. Альбом*, Релігійне товариство „Св. Софія” Київ–Рим, 2012, s. 456; idem, *Собор святої Софії у Римі. Альбом*, Київ–Рим 2012, s. 184.

cy z tekstem, myśleć kreatywnie, a także odpowiadać za estetyczny wygląd swojego projektu. Chciałbym zwrócić uwagę, że warsztat artysty książki jest tak rozległy i trudno uchwytne, że w artykule wyodrębnię i zaakcentuję tylko niektóre aspekty charakterystyczne dla twórczości Fedora Łukawego. Skupię uwagę przede wszystkim na pracy artysty z literaturą piękną i książką w tradycyjnym znaczeniu, jako produktem poligraficznym.

Artysta książki zazwyczaj pracuje z duchowo-intelektualnym utworem – rękopisem lub tekstem wznowionym do powtórnej edycji. Za podstawę tego duchowego produktu służy słowo, za pomocą którego przekazuje się pewną treść, składająca się na obraz literacki. Jeżeli to na przykład literatura dawna, klasyczna, to trzeba skupić się nie tylko na kulturze materialnej opisywanych wydarzeń, rozwoju fabuły, ale poznać czas powstania dzieła, cywilizacyjne zmiany, biografie autorów itp. Do każdego rękopisu lub utworu ukazującego się po raz kolejny, trzeba podchodzić indywidualnie. Fedir Łukawy zaznacza, że: „Literatura i sztuka piękna – dwa brzegi jednej rzeki, która nazywa się Książką, rzeki, drogi, skarbcza czystych wysokich myśli, idei i lotu wyobraźni. Książka kształci nowe wizje, zarówno dla literatury, jak i sztuki”⁵. One tworzą kulturę całych narodów, uzupełniając się nawzajem, zmieniają własne oblicze pod naciskiem dziejów.

W ujęciu Fedora Łukawego w książce plastyczna kreatywność przeplata się z jej konstrukcją, którą popularnie określa się, jako dizajn. Należy zauważyć, że nie ma w niej wyraźnych granic między warstwą plastyczną a konstrukcyjną, technologiczną – one wzajemnie i twórczo się dopełniają. Plastyczna strona wpływa na wybór rozmiaru książki, liczbę stron, kolumn, układ tekstu, ilustracji, elementów dekoracyjnych oraz odpowiedniej czcionki. Konstrukcja wspiera stronę plastyczną przez zastosowanie, na przykład, wcięć albo rozkładanych stron, skrzydełek itd. Artysta musi przemyśleć, w jaki sposób sklejona i dopasowana będzie okładka, trzon książki, kapitałka, obwoluta, a także wybrać sposób druku. Zazwyczaj musi uwzględnić materiał tekstowy w taki sposób, aby był najwygodniejszy do czytania. Wcielając własną idee w nowy projekt, artysta książki zawsze analizuje możliwości technologiczne jej druku.

Żeby stworzyć estetyczny obraz graficzny, artysta musi głęboko przeżyć książkę, spojrzeć na tekst w sposób niezaangażowany, jak nikt dotąd tego nie robił. Z innej strony musi pracować z tekstem bardzo wnikliwie, żeby ujawnić to, co jest, jego zdaniem, najważniejsze. Musi także brać pod uwagę fakt, że czytelnik ogląda książkę, wertuje strony, jest odbiorcą stworzonej szaty graficznej oraz opisywanych w wydarzeń. Tego wertowania stron (do przodu – tyłu – od środka – do środka) odbiorca nie może wykonać w kinie czy teatrze. Pod ręką artysty książki odbywa się transformacja wizualna, z rękopisu powstaje koncepcja plastyczno-rytmiczna, a słowo staje się „poruszającym się”

⁵ Ф. Лукавий, *Книга – творчий продукт*, „Вісник книжкової палати”, LXVIII, 2002, nr 4, s. 4.

postronicowo „obrazem”. Zanim książka trafi do czytelnika, według Fedora Łukawego, musi przejść twórcze wydawniczo-poligraficzne opracowanie. Ogólnie mówiąc, artysta wyznacza trójpodziałowy system pracy, na który składa się: temat, idea oraz tworzenie obrazu. Kluczowym motywem tworzenia książki dla Fedora Łukawego jest architektonika, rozumiana zgodnie z koncepcją Adolfa von Hildenbrandta, jako duchowe, intelektualne, psychologiczno-fizjologiczne przeżycie artysty. Bez tego przeżycia wewnętrznego nie wolno przystępować do projektowania książek – ono jest na początku tworzenia książki i wieńczy jej koniec, jako przejaw całościowego produktu wydawniczego. Temat to, według Łukawego, analiza treści materiału, z jakim będzie pracować artysta, dobór środków, formy, przy jednoczesnej świadomości wymagań poligraficznych. Idea jest traktowana, jako projekt „wyobrażeniowy”, koncept książki. Wreszcie obraz, rozumiany, jako realizacja w makiecie, łączący część plastyczną, technologiczną i estetyczną – model, będący podstawą konstrukcyjną i kompozycyjną, w której należy uwzględnić ekonomiczne, technologiczne oraz techniczne czynniki kultury materialnej. To wszystko jest podstawą projektowania książki⁶. Artysta musi zrozumieć temat, z jakim będzie pracował, znaleźć odpowiednią ideę, żeby wcielenie tematu było najbardziej odpowiednie, i w końcu dobrać środki zarówno plastyczne, jak i techniczne (papier, liczbę stron, okładkę miękką czy twardą itd.), dzięki którym ukazany zostanie estetyczny produkt – makietka książki⁷. Końcowa jedność ideowo-stylistyczna wszystkich elementów zeszytu poligraficznego jest architektoniką książki. Fedir Łukawy porównuje tworzenie książki ze śpiewem artysty pod muzyczny akompaniamentem. Przecież sama muzyka może istnieć bez śpiewu, jak tekst w książce, kiedy zaś grafik projektuje książkę, to dodaje swoją artystyczną wizję – tworzy się wspaniała „architektoniczna” pieśń.

Sztuka książki rozwija się i to jest jej wielką zaletą, ponieważ po pewnym czasie może ukazać się ta sama pozycja, która będzie zaprojektowana przez innego artystę w nowy sposób i odkryje zupełnie inną literacką i artystyczno-estetyczną wartość tego samego tekstu. Artysta grafik musi zbudować pewną strukturę, która zależy od „kontekstu słownych, lingwistycznych, nastrojowo-językowych kombinacji, rodzaju pracy literackiej, procesu asocjatywnego”⁸. Właśnie jego osobista intencja twórcza odpowiedzialna za strukturyzację organicznie ujawni się przez formę wydania poligraficznego.

W stworzeniu książki – produktu artystyczno-poligraficznego – fenomenem jest to, że wszystkie jej składniki muszą współdziałać, jak mechanizm zegarowy. Każdy element nie istnieje osobno, ale uwydatnia się we współdziałaniu z innymi – na tym

⁶ Ibidem, s. 4.

⁷ Istnieje makietka przygotowawcza („na czarno”) i końcowa („podpisana”) oddawana do druku.

⁸ Ф. Лукавий, *Особливості структури в мистецтві книги*, [w:] *Тези доповідей науково-технічної конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і аспірантів УАД*, red. Б. Дурняк, Львів 2017, s. 105.

polega trudność jej tworzenia. Tak samo jak utwór literacki ma swoje własne reguły, tak samo całość projektu książki ukształtowana jest dzięki plastycznej, konstrukcyjnej i kompozycyjnej wyrazistości. Fedir Łukawy mówi: „żeby uzyskać sukces w sztuce książki, trzeba osiągnąć spójność ideowo-plastyczną i formalno-stylistyczną”⁹. Myślenie w odniesieniu do architektoniki książki, jako procesu jedności duchowo-stylistycznej sprawia, że tekstowa fabuła otrzymuje wizualną interpretację przez konstrukcję książki i dzięki układowi kompozycyjnemu. Musi być odnaleziony jedyny „język” plastyczny, jaki odpowiadałby rękopisowi. Fedir Łukawy zaznacza, że „konstrukcja – to środek, za pomocą którego kompozycja ujawnia spójność obrazową. Samą konstrukcją nie można uzyskać całościowego wizualnego obrazu, struktury dzieła. Plastyczną jedność powoduje kompozycja”¹⁰.

Wiedza z zakresu zasad kompozycji jest fundamentem twórczości artysty książki. Kompozycja nie tylko harmonijnie łączy okładkę, obwolutę, wyklejkę, strony: przedtytułową, kontrtytułową, tytułową, ilustracje, elementy dekoracyjne, ale ma swoją specyfikę. W książce język graficzny zależny jest od budowy całości, tak jak umiejscawia elementy plastyczne w dynamicznej czasoprzestrzeni „przerzucanych” jedna po drugiej stron, w rytmie czarno-białych lub kolorowych plam, linii, pionowego lub poziomego podziału stron, wykorzystując cały arsenał języka artystycznego. Rytmiczny porządek, z jakim artysta układa wszystkie formalne elementy książki, kierując się werbalną fabułą utworu, akcentując ważne i mniej znaczące rzeczy, wyznaczając pewną ich hierarchiczność, jest podstawą kompozycji w książce.

Sztuka książki usytuowana jest na styku sztuk plastycznych i przestrzenno-dynamicznych widowiskowych, takich jak kino i teatr. Artysta książki na swój sposób jest reżyserem, musi stworzyć własną linię fabularną, aby pokazać, co uważa za ważne. Może wykonać również fragmentaryczne kadrowanie różnych epizodów, wiedząc, gdzie będzie umieszczona ilustracja, a gdzie tekst, ornament, dekoracja czy margines. Jego książka to „film”, który „ożywa” w wyobraźni czytelnika. Można powiedzieć, że on musi „wynająć” cały zespół: operatora, statystów, artystów makijażu, kostiumologa, a w końcu stać się najlepszym pierwszoplanowym aktorem – ukazać swój twórczy charakter, znaleźć odpowiednią formę plastyczną. Jako operator wybiera punkty widzenia, kieruje „kamerą” swego oka tak, żeby wykonać odpowiednio wybrane zbliżenie na przedmiot ilustrowany, obraz, tekst itd., żeby zaintrygować i zafascynować czytelnika.

Fedir Łukawy dzieli książkę na elementy zewnętrzne i wewnętrzne. Zaznaczę, że ten podział jest dość nieokreślony, ponieważ składniki zewnętrzne muszą organicznie współistnieć z wewnętrznymi, wchodzić w ich strukturę. Do zewnętrznych zalicza te, które „wprowadzają” nas do książki, odsłaniają treść przez obraz plastyczny, są to:

⁹ Ф. Лукавий, *Книга – творчий продукт...*, s. 4.

¹⁰ Ibidem, s. 3, 4.

obwoluta, okładka, wyklejka, przedtytuł, kontrtytuł (wakat lub frontyispis), tytuł, strona redakcyjna, a także karty śródtytułowe na początku rozdziałów. Zewnętrzne elementy bliskie są reklamie – przede wszystkim działają na widza i zachęcają do tego, żeby zwrócił uwagę na książkę. Wewnętrzne elementy związane są bezpośrednio z tekstem autorskim: tekst z ilustracjami, komentarze, tabele itp. Fedir Łukawy mówi o tym, że książka tworzy się „od wewnątrz” – artysta przyswaja treść, odczuwa powiązanie z tym przeżycia. Grafik komponuje pierwsze szkice na stronach rozkładowych; ilustracje dopasowuje do proporcji kolumny, szuka odpowiedniej czcionki, zostawia wolną przestrzeń dla marginesów itd. Układając kompozycje na jednej stronie, Fedir Łukawy pamięta o zwartości całości. Artysta, według niego, myśli otwartymi stronicami, „utrzymując” w pamięci całość kompozycji i odwrotnie: z ukończonego bloku książki przechodzi do konkretnego szczegółu – materiału ilustracyjnego, typograficznego itd.

W tworzeniu książki ważne są czynniki kompozycyjno-konstrukcyjne, powiązane z technologią wydawniczą. Jeżeli dobrze łamana i zaprojektowana książka zostanie źle wydrukowana, to praca artysty zostanie zmarnowana. W środowisku artystów istnieje powiedzenie, że książka potrzebuje „martwego” druku i „żywego” słowa, a „także – dodaje artysta – »żywego« emocjonalnego plastycznego obrazu”. Wydrukowany zeszyt w oprawie jest utworem przestrzennym – ma trzy wymiary: wysokość, szerokość formatu i grubość. Fedir Łukawy mówi o tym, że kiedy czytelnik zaczyna wertować książkę, to podnosi się do następnych wymiarów, które odwzorowują przestrzeń duchową i metafizyczną. „Prawa strona książki – mówi Fedir Łukawy – prowadzi nas w głąb. To drzwi i okna; natomiast, lewa to ściany. Wchodząc i wracając, utrwalamy informacje”¹¹. Artysta książki powinien mieć odczucie wolnej od składników graficznych przestrzeni, w której oko widza może zatrzymać się i odpocząć, wówczas książka będzie lekko „oddychać” i białym „światłem” na stronach, „ożywiać” tekst. Białe pole marginesów współuczestniczy w artystycznym rytmie stron i czasem, według Fedora Łukawego, staje „duszą” książki.

Czcionka odgrywa bardzo ważną rolę w budowie całości kompozycji książki, ponieważ jest łącznikiem między czytelnikiem, który odbiera optycznie treść książki, a obrazem plastycznym, fotograficznym lub innym. Książka artystyczna szeroko wykorzystuje także różne odmiany kaligrafii. Jak wspominałem wyżej, w inny sposób artysta podchodzi do tekstu na okładce, który może być zaprojektowany wyłącznie tylko dla okładki i tytułu jednej książki, w inny sposób – do tekstu w środku książki. Jeżeli pierwszy musi „rzucić się” w oczy czytelnikowi, to drugi musi mieć odpowiednie właściwości optyczne dla wygodnego czytania. W osobliwy sposób widzimy to w literaturze dla dzieci, gdzie czcionka (także papier itp.) musi odpowiadać pewnym normom, aby dziecko łatwo przyswajało tekst. Prawdziwy artysta książki jest dobrym kaligrafem, „odczu-

¹¹ Wywiad z Fedorem Łukawym, s. 2.

wa” rysunek litery, ma rozwiniętą fantazję, pamięta o użyteczności. On precyzyjnie dobiera styl, proporcję, bogactwo tonalne, grubość kreski, nachylenie, wielkość odstępu między znakami itp., wybiera także krój pisma (jedno- lub dwuelementowy), który ma być odpowiedni do treści, obrazu graficznego, rozmiaru książki. Ważna jest „aktywność” czcionki – kontrast wobec wybranego podłoża (papier, karton itd.) Może wykorzystać na okładce własnoręcznie namalowaną czcionkę. Fedir Łukawy zamionuje czcionkę jako „ukrytą formę”, która ma niezwykłą, wręcz „utajoną” wymowę. „To jest uniwersalny system znaków” – mówi artysta. „Wyłącznie przez czcionkę możemy ukazać temat książki. Charakter czcionki określa istotę słowa, zdania, wizerunek plastyczny, treść utworu w całości [...]. Jest to żywa forma, która »rzeźbi« czas i temat. Każda epoka miała własną formę i czcionka też niesie w sobie odbicie epoki”¹².

W sztuce książki musi być dotrzymana kultura projektowania. Na przykład nie można zastosować jednego rozmiaru czcionki. Zazwyczaj wykorzystywane są główne i dodatkowe znaki. Istnieje także pewne podporządkowanie – system czcionek: tytuł główny, podtytuły, napisy, wyjaśnienia itp. Druk musi być czytelny. W projektowaniu obowiązkowymi są „pauzy” – puste miejsca, wakaty. Na przykład wykorzystanie kolumny niepełnej (spuszczonej) na początku rozdziału, żeby – jak mówi Fedir Łukawy – „wpuścić powietrze”. Także profesjonalna ilustracja jest integralną częścią całościowego ujęcia książki. W przekonaniu Fedora Łukawego ilustracja musi być częścią książki inaczej to jest osobne dzieło sztuki. Wcześniej, około czterdziestu lat temu, artysta malował ilustrację, a redaktor wydawniczy umieszczał ją w tomie, często obok tekstu na stronie *recto* lub *verso*. Teraz książka, zwłaszcza literatura piękna, poezja, potrzebuje innego podejścia. Ilustracja komponuje się razem z łamaniem tekstu i powinna organicznie „wchodzić” w tekstową „tkaninę”, uzupełniać tekst ideowo i formalnie. Tutaj dotykamy wielu płaszczyzn plastycznych, psychologicznych, filologicznych, filozoficznych, oddając priorytet sztuce pięknej. Musi być zachowany parytet grafiki i słowa, ilustracji i czcionki, wyrazu plastycznego i literackiego. Dla artysty książki ważne jest odczucie tonalne, umiejętność dopasowania natężenia kreski lub plamy graficznej do kroju pisma. Fedir Łukawy często powtarza, że twórcza grafika książkowa jest tym ciekawsza, ze względu na fakt, że pewne zasady i prawa kompozycji, które trzeba przyswoić i posługiwać się nimi, w konkretnej realizacji mogą ulegać zmianom. Dzięki „przekroczeniu” ustalonych reguł, książka powinna uzyskać oryginalny wyraz plastyczny. Trzeba także pamiętać o tym, że nie każda książka nadaje się do obszernego ilustrowania. To dotyczy, na przykład, literatury teologicznej lub filozoficznej, gdzie korzystamy z minimalnych środków wyrazu.

Cechą charakterystyczną twórczości Fedora Łukawego jest projektowanie rozbudowanych tytułów, które artysta nazywa „wejściem głębokim” do książki. Na początku

¹² Ф. Лукавий, *Книга – творчий продукт...*, s. 4.

książki artysta zazwyczaj wykorzystuje dwójkę lub czwórkę tytułową. Natomiast Fedir Łukawy po wyklejce proponuje plastycznie zaaranżowany ciąg tytułowych stron widzących, od początku angażujących czytelnika zwartą fabułą, która daje do zrozumienia, o czym będzie książka. „To jest adnotacja wzrokowa książki” – mówi artysta w rozmowie¹³. Taka sobie „esencja” do użytku, coś na kształt akcydensu informacyjnego.

Jako przykład chciałbym omówić jeden z rozbudowanych tytułów, znajdujący się w książce zaprojektowanej przez artystę. Jest to dwujęzyczne wydanie poematu *Mojżesz* wybitnego pisarza i działacza społecznego Iwana Franki, w angielskim tłumaczeniu Very Rich¹⁴. Wizjonerski, istotny dla kultury ukraińskiej utwór został napisany ponad sto lat temu. Długa wędrówka Mojżesza jest symbolicznym uobecnieniem drogi, która wyprowadza lud z niewoli przez odnalezienie tożsamości narodowej i duchowej, zrozumienia, kim jesteśmy. Poeta niby zapowiada przyjsie przywódcy, który wyprowadzi naród ukraiński z niewoli rosyjskiej. Kiedy zbliżała się 160 rocznica od dnia urodzin Iwana Franki, Fedir Łukawy „wyjął z szuflady” projekt i zaproponował do realizacji w wydawnictwie lwowskiego Uniwersytetu im. Iwana Franki. Redakcja przygotowała obok tłumaczenia wstęp, historię napisania poematu, posłowie, komentarze naukowe, które artysta zdecydował wydrukować na białym papierze. Natomiast środkowy zeszyt z ukraińsko-angielskim tekstem wydrukował na żółtawym papierze, aby zaakcentować to, co jest najważniejsze. Choć wydanie ma funkcje reprezentacyjne, to Fedir Łukawy wybrał najbardziej, dla takiej objętości (312 stron), ergonomiczny i rzeczywisty format po wydruku 17 × 29 cm (poligraficzny arkusz do druku 60 × 90 w ósmą część).

Zaprojektował obwolutę ze skrzydełkami (il. 1), na których umieścił słowa z Księgi Powtórzonego Prawa – wstępną mowę (1: 21) i ostatnie polecenie Mojżesza (33:29). Tym samym przygotował odbiorcę do przejścia szlaku razem z bohaterem. Obwoluta zaprojektowana jest w kolorze ochry, co przypomina pustynię piaskową. Ma to symboliczne znaczenie – pustkowia, które pochłania mgła. Po prawej stronie rozłożonej obwoluty, z nieprzeniknionej ciemności egipskiej wyłania się sylwetka ludzka z podniesionymi do góry rękami, oświetlona aureolą słońca. Prawą ręką wskazuje na prawdziwy szlak, którym jest światło Boskie. Lewa strona obwoluty kreśli ziemską drogę Mojżesza. Jest podsumowaniem jego misji niesienia światła dla innych, wskazując drogę. Ta myśl została ukazana przez górę piaskową w kształcie ręki trzymającej huculski trzyramienny krzyż-świecznik z napisem „Mojżesz”. Na drugiej stronie obwoluty jest mapa (il. 2), na której schematycznie ujęto szlak do Ziemi Obiecanej, ze wskazaniem historycznych miejsc biblijnych.

Twarda ciemna okładka (il. 3) jest zaprojektowana, jako kontrast „piaskowej” obwoluty. Dwa pionowo namalowane (cyrylicą i łacinką) napisy na czarnym tle Fedir Łuka-

¹³ Wywiad z Fedorem Łukawym, s. 2.

¹⁴ І. Франко, *Мойсей: Поема* / Franko I. *Moses: Poem*, Львів 2017, s. 312.

wy interpretuje, jako języki ognia skierowane ku górze w kształcie krzewu gorejącego; u dołu krzewu, w środku stylizowanej pierwszej litery tytułu „M”, znajduje się imię i nazwisko autora. Udana kompozycja typograficzna wprowadza w historię poematu – kluczowy moment, kiedy Bóg za pomocą płonącego krzewu oznajmił Mojżeszowi swoją wolę – wyprowadzenia narodu izraelskiego z niewoli egipskiej. Czcionka w języku angielskim, tłuczona złotą folią, symbolizuje blask ognia. Wyklejka (il. 4) przedstawia ornamentalną kompozycję przypominającą jasnoszarą pajęczynę, nałożoną na stylizowany obraz morskich fal dotykających nieba. Na stronie przedtytułowej (il. 5) widnieje dwujęzyczny – biały na ciemnoczerwonym tle – tytuł, powtarzający krój pisma z obwołuty, umiejscowiony pionowo bliżej prawego brzegu strony i znacznie mniejszy.

Dalej możemy zobaczyć rozbudowany tytuł. Wszystkie strony tytułowe powiązane są tematycznie: wyjście z Egiptu (s. 2–3), otrzymanie dekalogu (s. 4–5) i dotarcie do Ziemi Obiecanej (s. 6–7). Dla zinterpretowania tytułu artysta wykorzystał nie tylko malowaną czcionkę, ale także słowa poety. Pierwsza strona tytułowa (il. 6) została zaaranżowana w języku ukraińskim. Jest to wyjście Mojżesza i narodu izraelskiego z niewoli. Ciemna czcionka z białym „odblaskiem” na wierzchnich płaszczyznach liter, rozciąga się na ciemnoczerwonym tle ledwie widocznego pejzażu i łączy dwie rozwarte strony. Początkowa litera „M” interpretowana jest, jako piramida egipska. Znaki diakrytyczne nad cyrylicznymi literami „й” symbolizują: pierwsza – słońce, druga – księżyc (s. 3). Na następnych stronach (il. 7) Fedir Łukawy umieścił zwrotkę z części wstępnej poematu na kręgu światła (s. 5) i Mojżesza (ilustracja J. Bezniska), który zwraca się ku Bogu z prośbą o otrzymaniu tablic z przykazaniami (s. 4). Na szóstej i siódmej stronie rozbudowanego tytułu skomponował malowaną czcionką nazwę „Moses”, na podstawie liter dawnego języka hebrajskiego (il. 8). Pionowe graficzne kreski „M” określają białą przestrzeń przypominającą kamienne tablice dekalogu. Góra w kształcie stylizowanej ręki „podtrzymującej” literę, krój pisma i pejzaż symbolizują przybycie do ziemi Kanaan. Możemy zobaczyć, jak tytułowe strony wprowadzają w czasoprzestrzeń książki, zapowiadając treść, ujawniając w krótkim wizualizowanym „wejściu” całą historię biblijną.

Strona redakcyjna sporządzona została odpowiednio do przypisów (ISBN, copyright, sponsor wydania itd.)¹⁵. Spis treści (il. 9) ma kształt przypominający drzewo życia. Pośrodku numery poszczególnych stron tworzą pień, a tekst, z jednej strony ukraiński, z drugiej angielski – rozpostarte gałęzie. Dla tekstu poematu Fedir Łukawy użył krój pisma „narys”, zaprojektowany przez Jarosława i Ołeha Kucia (Ukraińska Akademia Druku, Lwów) (il. 10). Krój stworzony został na podstawie elementów czcionek Georgia Narbuta – grafika, działającego na początku XX wieku – i współczesnych cyrylicznych. Widzimy, jak organicznie czcionka funkcjonuje w tekście angielskim, jest łatwa

¹⁵ R. Chwałowski, *Typografia typowej książki*, Gliwice 2001, s. 17.

dla czytania. W podobny sposób Fedir Łukawy dopasował inicjały i winiety, przypominające roślinność Egiptu i Synaju.

Artysta zręcznie wykorzystał wizualną „metaforę”, semantyczno-semiotyczny wizerunek. Fedir Łukawy chce nam przekazać, że przejście Mojżesza to jest wewnętrzne poznanie i samoświadomość. „Przejście” w poemacie Iwana Franki to nie tylko wyjście z niewoli egipskiej, ale przemyślenie człowieka na temat trwałych wartości moralnych i intelektualnych, wiara w prawdę i dążenie ku spełnieniu zawartej w osobie idei. Niekiedy wydanie książki i dotarcie je do czytelnika bywa skomplikowane. W czasie, gdy książka była przygotowana do druku, jedna ze znanych profesorek filologii na uniwersytecie napisała do rektora list z krytyką projektu¹⁶. Fedir Łukawy wezwany przez władzę odpowiedział na zarzuty i mimo nacisków postanowił nie wprowadzać zmian. Po jakimś czasie książka została wydrukowana bez najmniejszych korekt i od razu po ukazaniu się została wyróżniona na Forum Wydawców we Lwowie. Fedir Łukawy dotrzywał zasad profesjonalnych i zwyciężył.

Artysta książki powinien dobrze przyswoić techniczne i technologiczne umiejętności. Programy komputerowe pomagają mu unaocznic i realizować swój projekt. Nowoczesne urządzenia służą przede wszystkim temu, aby utrzymana była estetyka techniczna. Wszelako książka pozbawiona cech ideowo-formalnych, stylistycznych i jedności kompozycyjnej straci doniosłość plastyczną. Fedir Łukawy mówi, że wtedy artysta „staje się zakładnikiem programu cyfrowego” i zapomina o rzeczach głównych – temacie i idei¹⁷. Także grafik jest przekonany, że wszystkie zdobyte przez projektanta książek usposobienia artystyczne, wiedza teoretyczna i nawyki praktyczne nie mają żadnej wartości, dopóki nie ujawnią się w procesie twórczym samego artysty – w jego talencie, ujęciu architektonicznym. Artysta książki ma w sposób wszechstronny, intelektualny, czujny, bystry i delikatny odczuwać „mentalność” słowa napisanego. Można podchodzić do tekstu z różnych stron w zależności od tematu i specyfiki twórczej: sarkazmu, ironii, poważnie itd., ale zawsze z uczuciem i miarą. Wtedy będzie ujawniony jeszcze jeden, w przekonaniu Fedora Łukawego, element książki – jej „nowość”. Ona powinna mieć własny „charakter”, który odróżniałby ją od innych książek. Trzeba pamiętać, że „Sztuka książki zawarta jest w artystycznym ustosunkowaniu do wszystkich jej elementów. Ona nie jest produktem utylitarno-technicznym, ale posługuje się językiem wizualnym, gdzie graficzne, kolorystyczne, alegoryczne, symboliczne składowe dominują, a język plastyczny jest decydującym momentem w tworzeniu artystycznego produktu o wysokiej jakości”¹⁸. Zaprojektowana przez artystę i wydrukowana wspinała

¹⁶ [P. 3], *Зауваження щодо білінгвального видання твору Івана Франка «Мойсей» на підготований до друку варіант оформлення «Мойсея»*, [w:] Archiwum Fedora Łukawego, k. 1.

¹⁷ Ф. Лукавий, *Книга – творчий продукт...*, s. 4.

¹⁸ Idem, *Особливості структури в мистецтві книги...*, s. 105.

książka staje się metaforą naszego intelektualnego i wewnętrznego wszechświata, pozostaje naukowym i kulturowym świadectwem epoki. Myślę, że artysta książki w pewnym sensie jest metafizycznym „rzeźbiarzem”: powoli ujawnia bryłę przyszłego trójwymiarowego obrazu. On urzeczywistnia idee, która składa się w kartki, zeszyty, całość makiety, żeby przejawić się przez piękno bloku książkowego.

Fedir Łukawy jest artystą, który rozumie książkę, jako całościowy duchowy, materialny (technologiczny) i wizualny (plastyczny) owoc działalności człowieka. Podchodzi do niej, stosując zasady rozumowania krytycznego, lubi filozofować. Uważa, że bez architektonicznego namysłu, bez idei artystycznej, którą musi zobaczyć grafik w surowym materiale tekstowym, nie należy zabierać się do projektowania książek, ponieważ artysta jest odpowiedzialny za najbardziej efektywny końcowy etap produkcji wydawniczej, której zwieńczeniem jest wygląd estetyczny książki. Fedir Łukawy, sam nadmiernie wymagający wobec życia, zachęca innych, w myśli filozofii wschodniej, aby mierzyli istotę ludzką nie od ziemi do czubka głowy, ale „od głowy aż do nieba”. On porównuje człowieka do drzewa: „Jak drzewo rośnie od ziemi do nieba, tak i człowiek. Korzenie – to historia, kultura, tradycje ludowe, pień – to sam człowiek, a korona – to owoce duchowe i materialne, które żywią przyszłość. Jest to ogród, w którym dusza cieczy się. Dbajmy o dusze, nie dajmy ją zbrudzić...”¹⁹ Tam w metafizycznym bycie osiąga szczyt jego archaiczny, ale delikatny duch, który plastycznie kształtuje piękne wyrafinowane książki.

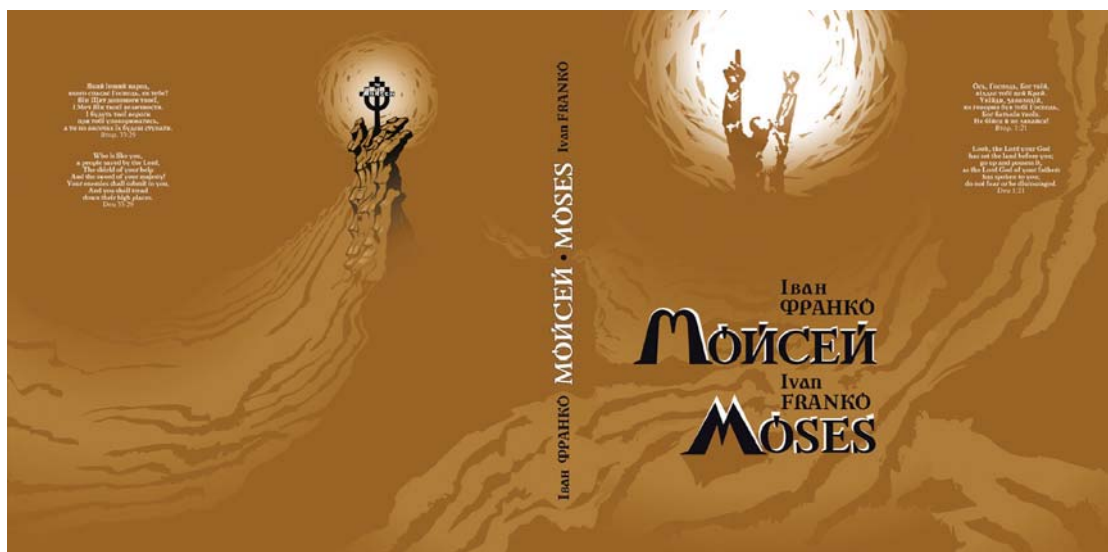
Summary

Book Thinking. Philosophy of Fedir Lukavyi's Artistic Legacy

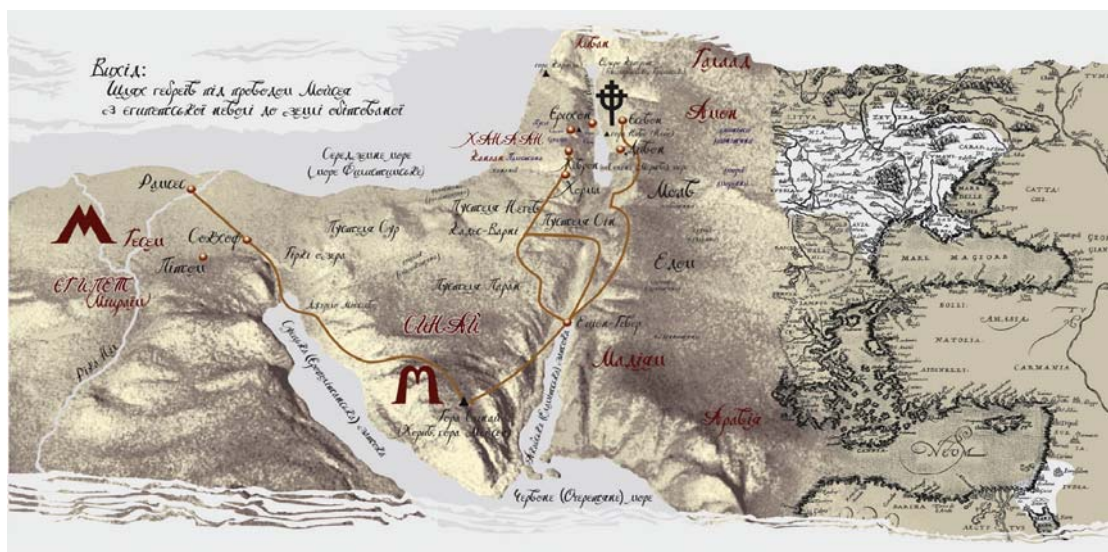
The article deals with the work of a recognized professional in the field of book art, the educator and the scholar Fedir Petrovych Lukavyi. On completion of the Ukrainian Polygraphic Institute named after I. Fedorov (now the Ukrainian Academy of Printing, in Lviv) in 1995, he devoted his career to the book design. Fedir Lukavyi was one of those who pioneered the revival of religious and spiritual book printing in Ukraine. In the 1990s, he helped to initiate the restoration of the Lviv Publishing House „Missionary”, of the Basilian Fathers (O.S.B.M.), thus, directly affecting the aesthetic appearance of the design of church-related literature of that time in Ukraine. As an artistic editor, he became the first prize winner of Heorhiy Yakutovych award in 2000 and in the following 2001. Fedir Lukavyi was a multiple winner of the national contest „Book Art of Ukraine” held between 1996–2003. More than two hundred books, distinguished in their aesthet-

¹⁹ Ф. Лукавий, *Орати мудрістю, сіяти душею, збирати сім'єю*, „Світло”, СМХЛ–СМХЛІ, 2001, nr 7–9, s. 275.

ics and artistic value, in many thematic areas, have been illustrated by him and printed by various publishing houses. They are characterized by a clear and thoughtful composition and design, high printing level, as well as harmonious integrity of execution. Fedir Lukavyi's specific philosophical view makes the book an exceptional means of creativity, through which the artist expresses his perception of the world and man. Lukavyi pays special attention to the architectonics of the book, which he sees as an intellectual publishing product that an artist is to treat with his own spiritual experiences, feelings, will, and reason. The given paper looks at the artist's creative path and his pedagogical activity. Fedir Lukavyi shares his theoretical knowledge and practical expertise with students of the Ukrainian Academy of Printing, whom he teaches the Art of the book according to his own programme.

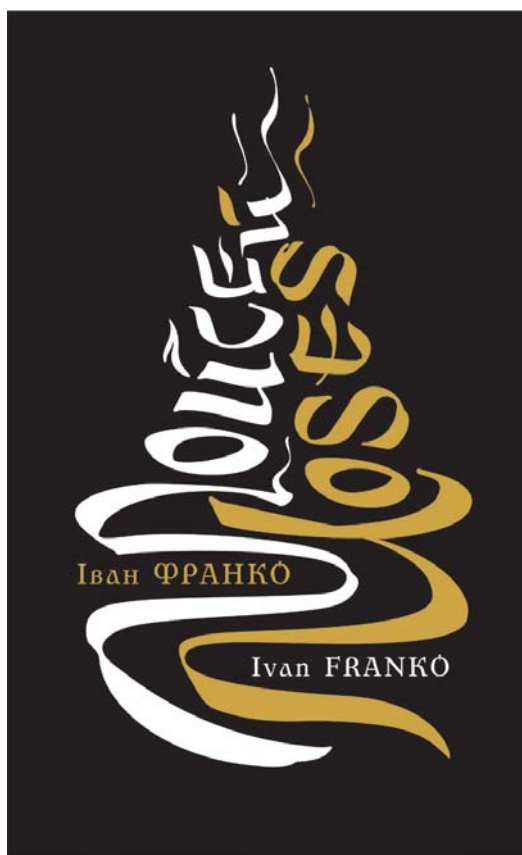

Il. 1. Obwoluta ze skrzydłami książki Івана Франко *Мойсей: Поема* / Iwana Franko *Moses: Poem*, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2017. Fot. Oleh Rudenko

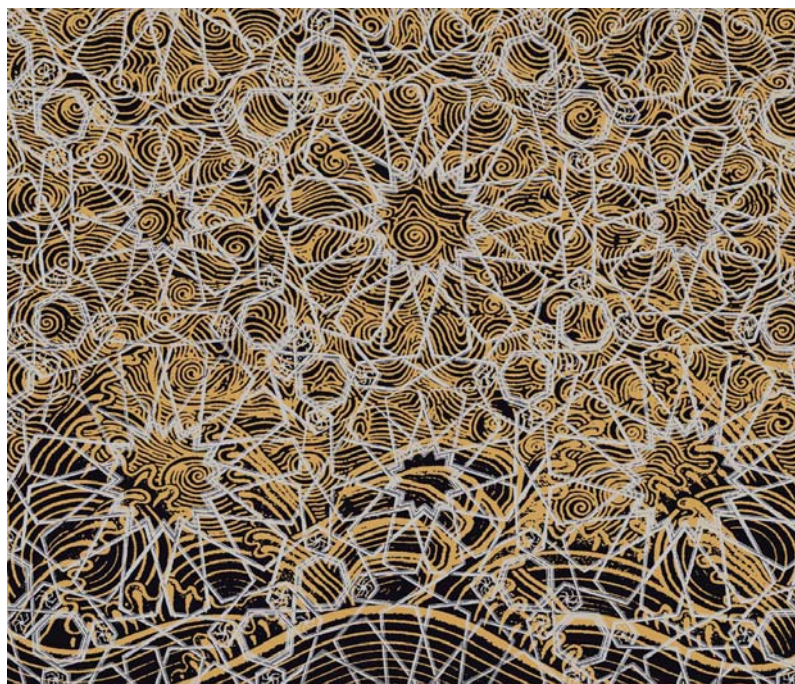

Il. 2. Druga strona obwoluty książki Івана Франко *Мойсей: Поема* / Iwana Franko *Moses: Poem*, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2017. Fot. Oleh Rudenko

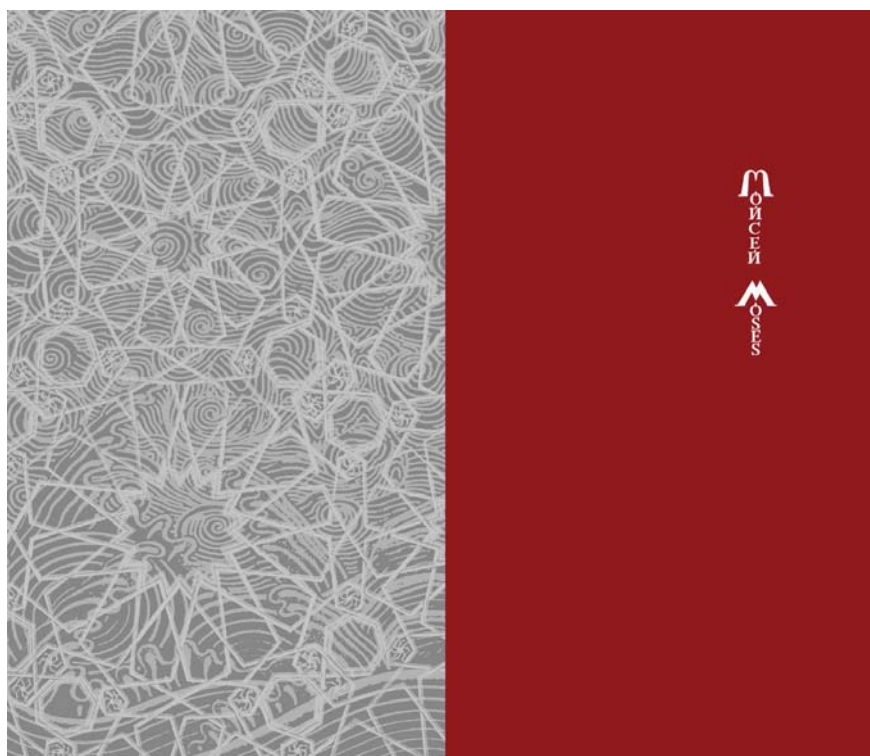

Ил. 3. Twarda okładka książki Івана Франко *Мойсей: Поема* / Iwana Franko *Moses: Poem*, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2017. Fot. Oleh Rudenko

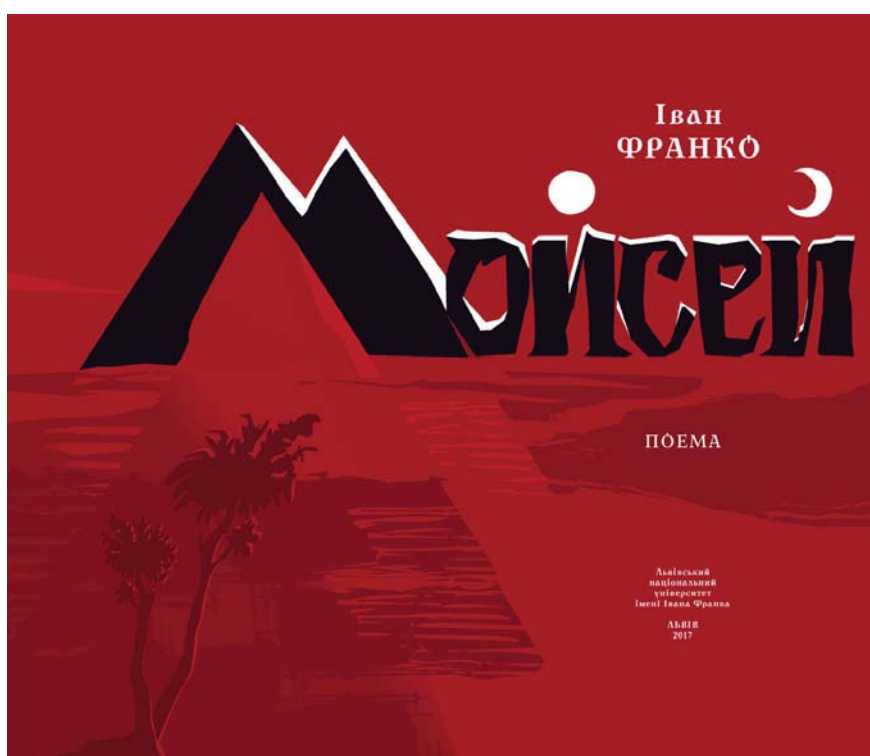

Ил. 4. Wyklejka książki Івана Франко *Мойсей: Поема* / Iwana Franko *Moses: Poem*, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2017. Fot. Oleh Rudenko

Il. 5. Przedtytuł
i wyklejka książki
Івана Франко
Мойсей: Поема
/ Iwana Franko
Moses: Poem, Львів:
ЛНУ ім. Івана
Франка 2017.
Fot. Oleh Rudenko

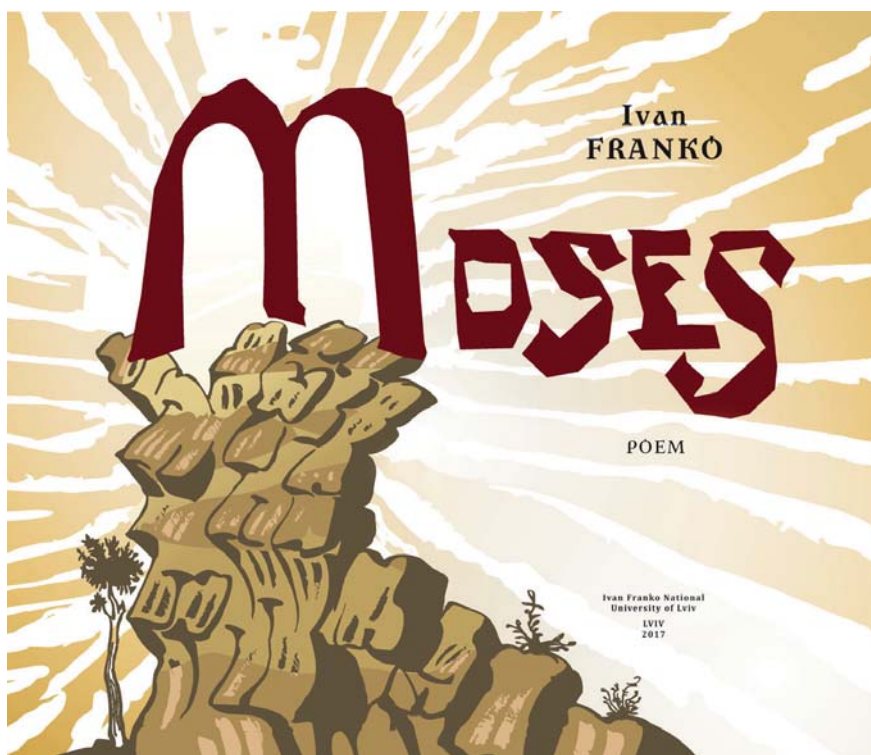

Il. 6. Tytuł pierwszy,
s. 2–3 książki Івана
Франко *Мойсей:*
Поема / Iwana
Franko *Moses:*
Poem, Львів:
ЛНУ ім. Івана
Франка 2017.
Fot. Oleh Rudenko

Il. 7. Strony między tytułami s. 4–5 książki Івана Франко *Мойсей: Поема* / Iwana Franko *Moses: Poem*, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2017. Fot. Oleh Rudenko

Il. 8. Tytuł drugi, s. 6–7 książki Івана Франко *Мойсей: Поема* / Iwana Franko *Moses: Poem*, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2017. Fot. Oleh Rudenko

Then acidly Abiron spoke,
 “Moses, noble and mighty,
 How greatly this fable of yours
 Has warned us and frightened!

“To be among nations a Blackthorn! 530
 For this mighty favour
 Is it really worthwhile to accept
 As Lord your Jehovah?

“And to go as His envoy? Such honour!
 To bear his sealed missive
 Into a future unknown?
 A fate much to be wished for!

“This is the fate of an ass,
 Who bears breads-sacks tied tightly 540
 For some other’s good, while its own hunger
 Gnaws, unrequited.

“The Hebrews have not lost their wits,
 Better fortune they merit,
 And serving Astarte and Ba’al
 Such good fate they’ll inherit.

“Let Jehovah upon rocky Sinai
 Pour His thunders as bounty;
 Ba’al will give to us riches and power
 In a great country.

“Let Jehovah have His spiny Blackthorn, 550
 His beloved, His chosen;
 The hand of Astarte shall lead us
 Among myrtles and roses.

Із’дливо сказав Авірон:
 “Мосціпане Мойсею,
 Страх загрів і напудив ти нас
 Приповісткою сею!

Між народами бути терно́м! 530
 За сю ласку велику
 Справді варто в Єгові твоїм
 Признавати владикү.

І послом його бути — се честь!
 І в незнане б́уду́ще
 Запечатані письма носить —
 Се мавить нас найдужче.

Се якраз доля того осла,
 Що зав’язані міхи 540
 З хлібом носить, сам голод терпить
 Для чужої потіхи.

Ще гебреї з ума не зійшли,
 Доля ліпшою варті
 І осягнуть, як честь віддадуть
 І Валлу, й Астарті.

Най Єгова собі там гримить
 На скалистім Сінаї, —
 Нам Ваал дасть багатства і власть
 У великомү краї.

Най Єгові колючі терні 550
 Б́уду́ть любі та гожі, —
 Нас Астарті рүка поведе
 Поміж мірти і рожі.

УДК 821.161.2-145Франко.ІІ.82.03=111
ББК 83.3(4Укр)5-51
Ф 83

Івана ФРАНКО. МОЙСЕЙ: Поема / Ivan FRANKO. MOSES: Poem.
Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. – 312 с.
(Українською та англійською мовами).

Львівський національний університет імені Івана Франка присвячує це видання 160-й річниці з дня народження свого Патрона. У книзі читач знайде знамениту поему Івана Франка "Мойсей" наведено в оригіналі та в перекладі Віри Річ англійською мовою. Іван Франко – найвидатніший український письменник пошевенківської доби, науковець, мислитель, громадський діяч, що зробив дуже багато здала цієї Української державності, для усвідомлення єдності та цілісності української нації. Поема "Мойсей" – Другий Заповіт української літератури (Юрій Шевельов). Сюжет поеми охоплює певний період єврейської історії, проте вона звернена передусім до українців, як рівно ж до інших народів, до всього світу. У книзі подано відомості про Івана Франка, глибокий літературознавчий аналіз поеми, порядкові коментарі до оригінального тексту та його перекладу. Читачка аудиторія цього видання, сподіваємося, буде великою.

Ivan Franko Lviv National University is dedicating the present edition to the 160th anniversary of its Patron's birth. In this book the readers will find Franko's most famous poem *Moses* in the original and in its English translation by Vera Rich. Franko was the greatest Ukrainian writer after Shevchenko. He was also an outstanding figure in scholarship, philosophy, political thought and public activity and greatly contributed to the cause of Ukrainian statehood and the awareness of the unity of Ukrainians as a nation. Yuriy Shevelov called Franko's *Moses* the Second Testament of Ukrainian literature. The plot of the poem depicts a period in Hebrew history, yet it addresses primarily Ukrainians as well as other peoples and the entire world. The book encompasses a sketch of Franko's life as well as certain insights into the poem in terms of literary analysis with footnotes to both texts. We hope for a wide readership.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Голова:

Володимир МЕЛЬНИК

Заступники голови:

Мар'ян ЛОЗИНСЬКИЙ, Ярослав ГАРАСИМ

Члени редколегії:

Михайло БІЛИНСЬКИЙ, Роксолана ЗОРІВЧАК, Роман ІВАШКІВ,
Дмитро ПАВЛИЧКО, Святослав ПИЛИПЧУК, Тарас САЛИГА,
Володимир СУЛИМ, Богдан ТИХОЛОЗ, Олег ШАБЛИЙ

МЕЦЕНАТ ВИДАННЯ

PKO Bank Polska Group

© Володимир Мельник, 2017
© Віра Річ, переклад, 2017
© Дмитро Павличко, 2017
© Роксолана Зорівчак, 2017
© Богдан Тихолоз, упорядкування, коментарі, 2017
© Євген Безніско, Ілюстрації, 2017
© Роман Яцив, 2017
© Федір Луцкавий, художнє оформлення, макет, 2017
© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017

ISBN 978-617-10-0371-2

З М І С Т

"ТВОМУ ГЕНІЮ..." 11 / 10

Володимир Мельник

ІВАНА ФРАНКО: 15 / 14

ЖИТТЯ І ТВОРЧИСТЬ

Богдан Тихолоз

ВІД УПОРЯДНИКА

"МОЙСЕЙ" 31 / 30

ІВАНА ФРАНКА:

творчий задум, історія тексту,

засади републікації

Богдан Тихолоз

ПЕРЕДМОВА 43 / 42

Іван ФРАНКО

МОЙСЕЙ

[Пролог] 67 / 66

I 71 / 70

II 77 / 76

III 85 / 84

IV 95 / 94

V 103 / 102

VI 109 / 108

VII 115 / 114

VIII 121 / 120

IX 129 / 128

X 135 / 134

XI 145 / 144

XII 153 / 152

XIII 157 / 156

XIV 165 / 164

XV 173 / 172

XVI 179 / 178

XVII 189 / 188

XVIII 195 / 194

XIX 205 / 204

XX 213 / 212

КОМЕНТАРІ 221 / 234

Богдан Тихолоз

ПОЯСНЕННЯ АВТОРСЬКИХ 245

СЛОВОВЖИВАНЬ ТА АРАХІЗМІВ

ПІСЛЯМОВА ПЕРЕКЛАДАЧА 249 / 248

Віра Річ

СУЧАСНІ АКЦЕНТИ В ПОЕМІ 259 / 258

ІВАНА ФРАНКА "МОЙСЕЙ"

Дмитро Павличко

ВІРА РІЧ 297 / 296

Роксолана Зорівчак

ФРАНКО-БЕЗНІСКО : 303 / 302

часопросторовий діалог

довкола "Мойсея"

Роман Яцив

C O N T E N T S

"... FOR YOUR INDWELLINGT SPIRIT"

Volodymyr Melnyk

IVAN FRANKO:

HIS LIFE AND WORK

Bohdan Tykhaloz

NOTE FROM THE COMPILER

"MOSES" BY IVAN FRANKO:

The author's conception, the

history of the text, and the editorial

principles of the new edition

Bohdan Tykhaloz

PREFACE

Ivan FRANKO

translated by Vera Rich

MOSES

[Prologue]

I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

IX

X

XI

XII

XIII

XIV

XV

XVI

XVII

XVIII

XIX

XX

NOTES

Authorized translation by Vera Rich

TRANSLATOR'S AFTERWORD

Vera Rich

CONTEMPORARY IMPLICATIONS

IN IVAN FRANKO'S POEM "MOSES"

Dmytro Pavlychko

VERA RICH

Roksolana Zorivchak

FRANKO-BEZNISKO

time and space dialogue

around "Moses"

Roman Yatsiv

Il. 10. Strony 114–115 książki Івана Франка І *Мойсей: Поема* / Іwana Franko *Moses: Poem*, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2017. Fot. Oleh Rudenko